

Perspectieven voor het tegengaan van etnische segregatie in het voortgezet onderwijs

Een verkennend onderzoek

**Dorothee Peters
Mickelle Haest
Guido Walraven**

januari 2008

**WALRAVEN
& HAEST**

onderzoek, advies en communicatie

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Doel en methode van onderzoek.....	8
3	Onderzoeksresultaten: vier perspectieven.....	10
4	Perspectief 1: afspraken tussen gemeenten en schoolbesturen.....	16
5	Perspectief 2: Acties om groepen leerlingen te werven	20
6	Perspectief 3: Collegiale consultatie en andere uitwisseling	25
7	Perspectief 4: Bevorderen van integratie	29
7	Conclusies en aanbevelingen.....	34
	Gesprekspartners	40
	Bronnen	41

1 Inleiding

Bij het verschijnsel segregatie in het voortgezet onderwijs gaat het in de discussie meestal over etnische segregatie. De mate van verkleuring van vmbo en havo/vwo vertoont opvallende verschillen. Maar uiteindelijk zijn inkomen en opleiding van de ouders van grotere betekenis: zij vormen de beste voorspellers van de schoolloopbaan van een kind. Niet zozeer etniciteit, maar vooral sociale klasse bepaalt *grosso modo* de onderwijsresultaten. Het is zodoende met name de oververtegenwoordiging van allochtone groepen in de lagere sociale klassen die maakt, dat het vmbo veel 'zwarter' is dan het havo/vwo. Onderwijs reproduceert op die manier de bestaande sociale stratificatie, zoals onderwijssociologen al lang weten. Dat maakt segregatie juist tot een zo complex probleem, waarvoor geen gemakkelijke oplossingen zijn. Het is een probleem, omdat de school bij uitstek de plaats is waar jongeren kunnen leren omgaan met de diversiteit aan culturele groepen in de samenleving. Als jongeren dat daar niet goed leren, hoe kunnen zij dan als volwassenen goed participeren in de samenleving? Segregatie is daarom niet alleen een onderwijsprobleem, maar ook een maatschappelijk probleem. Aangezien er sprake is van groeiende diversiteit in de samenleving, is segregatie ook een urgent probleem.

Segregatie in het voortgezet onderwijs is zodoende een belangrijk probleem, maar dat wil niet zeggen dat we veel weten over een adequate aanpak ervan. Hoe komt dat? Er zijn allerlei signalen, dat het probleem in het veld wordt gevoeld en beleefd¹. Maar er is geen sprake van een gerichte zoektocht naar effectieve manieren om segregatie tegen te gaan. Dat heeft vooral te maken met twee zaken:

- dat segregatie laag op de agenda staat bij onderwijsprofessionals, bestuurders en politici,
- en dat zij geen concrete handelingsperspectieven zien om segregatie aan te pakken.

Die twee punten kunnen ook samenhangen: omdat men onvoldoende weet over een mogelijk effectieve aanpak, ontstaat de neiging het probleem vooruit te schuiven. Dat is een zorgelijke situatie, omdat het complexe probleem van segregatie prioriteit vereist en langdurige, gezamenlijke actie vergt om het aan te pakken. Voor het aanpakken van dit taaie probleem zijn duurzame betrokkenheid, inzet en samenwerking van alle actoren nodig. Van gemeenten en schoolbesturen op beleidsniveau. Van (schoolleiders en teams op) individuele scholen en van scholen in eenzelfde voedingsgebied op uitvoerend niveau. Van ouders en leerlingen die een school kiezen en daar onderdeel zijn van de schoolgemeenschap. En van de rijksoverheid.

Daarmee is de achtergrond van het problematische verschijnsel segregatie kort geschetst.

Voldoende om onze probleemstelling te kunnen formuleren:

welke perspectiefrijke initiatieven zijn er in het onderwijsveld te vinden, die kunnen worden gezien als aanzetten tot het aanpakken van segregatie en het bevorderen van integratie in het voortgezet onderwijs?

¹ zie recent bijvoorbeeld het artikel van Anja Vink in maandblad M van NRC Handelsblad in september 2007 of het in november 2007 verschenen boekje van schoolleider Jaap Krikke – genoemd in de literatuurlijst

De kernbegrippen uit deze probleemstelling kunnen hier als volgt worden omschreven (hieronder gaan we er dieper op in).

Segregatie in het onderwijs is het verschijnsel, dat etnische groepen tot op zekere hoogte gescheiden naar scholen en typen scholen gaan (in het voortgezet onderwijs: vmbo, havo en vwo). Méér dan verwacht mag worden als je kijkt naar de omvang van die groepen in de samenleving. Die etnische segregatie hangt nauw samen met de sociaal-economische scheidslijnen in de maatschappij.

Het bevorderen van integratie in het voortgezet onderwijs wil zeggen, dat etnische groepen leren met elkaar samen te leven en samen te leren.

Verkennend onderzoek

De onderzoeksopdracht van het ministerie van OCW was, om goede voorbeelden op te sporen van activiteiten in het voortgezet onderwijs die segregatie tegengaan en integratie bevorderen.

Aangezien daar nog niet eerder onderzoek naar is gedaan, heeft dit onderzoek het karakter van een eerste verkenning.

De resultaten van het onderzoek zijn vooral bedoeld voor scholen en beleidsmakers (bij besturen, gemeenten en rijksoverheid).

In het licht van het bovenstaande zijn daarnaast twee opmerkingen bij de opdracht van belang. Ten eerste, dat dergelijke voorbeelden slechts een bescheiden rol kunnen spelen in de geschetste situatie, door oplossingsrichtingen te laten zien en actoren op die manier te inspireren en te verleiden om zelf in actie te komen. Een tweede opmerking is, dat je met de gevonden perspectieven weliswaar segregatie als onderwijsprobleem aan kunt gaan pakken, maar nog niet segregatie als maatschappelijk probleem. En hoe belangrijk de maatschappelijke context ook is, die vormt geen onderdeel van ons onderzoek naar goede voorbeelden. Wat we wel kunnen doen, is de maatschappelijke context op relevante momenten in dit rapport in beeld brengen – met name in de paragraaf conclusies en aanbevelingen alsmede in (ook de rest van) deze inleiding.

Segregatie in het voortgezet onderwijs nader beschouwd

De aandacht voor etnische segregatie in het onderwijs is de laatste jaren groter geworden, vooral in het basisonderwijs maar ook in het voortgezet onderwijs. Voor het basisonderwijs is onlangs geïnventariseerd welke ouderinitiatieven er zijn om scholen meer gemengd te maken, zodat zij een betere afspiegeling gaan vormen van de buurt waarin ze staan (Walraven & Haest, 2006) . Dit onderzoek heeft bevestigd, dat segregatie niet goed bestreden kan worden zonder actieve betrokkenheid van ouders. Alleen een gezamenlijke inzet van ouders, scholen, schoolbesturen en gemeenten kan tot duurzame verbeteringen leiden. Dat wil zeggen:

- Afname van segregatie – de oververtegenwoordiging van etnische groepen in typen voortgezet onderwijs en in individuele scholen;
- Toename van integratie – het samen leren van verschillende etnische (en sociaal-economische) groepen op een duurzame en betekenisvolle manier in typen onderwijs en in individuele scholen.

In het voortgezet onderwijs ligt het segregatieprobleem in een aantal opzichten anders dan in het basisonderwijs. Immers:

- het voedingsgebied van scholen voor voortgezet onderwijs is veel groter;
- het onderscheid in typen voortgezet onderwijs bestaat en de omstandigheid is dat meer allochtone leerlingen naar het vmbo gaan en minder naar havo/vwo;
- er is een grotere rol van leerlingen bij de schoolkeuze en de profiel/pakket keuze; en
- er is een kleinere rol van ouders, onder meer bij de schoolkeuze.

Gelet op deze complexiteit, is het waarschijnlijk moeilijker om segregatie tegen te gaan in het voortgezet onderwijs dan in het basisonderwijs. Dat maakt het echter des te urgenter om in kaart te brengen welke initiatieven er zijn genomen om dit probleem aan te pakken én welke van deze initiatieven daadwerkelijk resultaten hebben opgeleverd. Vandaar dat het ministerie van OCW opdracht heeft gegeven tot een verkennende studie om dergelijke initiatieven voor het voortgezet onderwijs in kaart te brengen en te analyseren.

Steeds meer scholen in het voortgezet onderwijs krijgen te maken met verkleuring. In het schooljaar 2004-2005 zijn in de vier grote steden niet-westerse leerlingen in de meerderheid op bijna de helft van de scholen voor het voortgezet onderwijs. Landelijk gezien was dat maar bij een op de tien scholen het geval. (bron: CBS) In Rotterdam zijn de leerlingen het meest ongelijkmatig verdeeld over de VO-scholen. Rotterdam heeft meer gekleurde VO-scholen dan Amsterdam, terwijl in Amsterdam de meeste niet-westerse allochtone leerlingen naar school gaan (52 procent in Amsterdam en 43 procent in Rotterdam). In Den Haag gaan ongeveer evenveel niet-westerse allochtone leerlingen naar scholen voor het voortgezet onderwijs als in Rotterdam, maar er zijn minder gekleurde scholen. Dit duidt op een evenwichtiger verdeling van leerlingen over het Haagse voortgezet onderwijs. (bron: CBS)

De ongelijke verdeling van leerlingen in het voortgezet onderwijs komt voor een groot deel doordat autochtone leerlingen vaker havo en vwo volgen, terwijl niet-westerse leerlingen vaker naar (de basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen van) het vmbo gaan. Ter illustratie: in de vier grote steden had slechts 11 procent van de schoolvestigingen met alleen havo en/of vwo meer dan 50 procent niet-westerse leerlingen. Onder vestigingen met alleen de lagere leerwegen van het vmbo was dit 67 procent. Daarnaast zijn autochtonen en allochtonen niet evenwichtig over de wijken verdeeld en kiezen autochtone leerlingen relatief vaker voor een minder gekleurde school, ook al moeten ze daarvoor wat verder fietsen. (bron: CBS)

Aan etnische segregatie in het voortgezet onderwijs kunnen verschillende oorzaken ten grondslag liggen, vooral:

- o de structuur van het voortgezet onderwijs
- o schoolkeuzegedrag van leerlingen en hun ouders;
- o beleid van scholen;
- o algemene processen in het onderwijs rond reproductie van de bestaande sociale stratificatie; en

- o maatschappelijke segregatie.

Het onderwijssysteem in Nederland is zo gestructureerd, dat direct na de basisschool gekozen wordt voor vmbo, havo en vwo. Dat is met name bij een keuze voor het vmbo vaak ook een bepalende selectie, aangezien de mogelijkheden voor goed presterende leerlingen om door te stromen sinds de vorming van het vmbo zijn verslechterd. Weliswaar zijn er geen wettelijke verplichtingen om vmbo, havo en vwo in de onderbouw te scheiden, maar wanneer een school alleen vmbo aanbiedt is er wel een praktische scheiding.

Internationaal gezien vindt de selectie in Nederland in vergelijking met andere westerse landen vroeg plaats, iets waarop bijvoorbeeld vanuit de OESO ook kritiek is geuit. Om die segregatie tegen te gaan, wordt wel gewerkt met een verlengde brugklasperiode met klassen die breder zijn samengesteld (in elk geval bij een aantal vakken, zoals bij dakpanklassen van vmbo, havo en vwo leerlingen). Daarvoor zijn brede schoolgemeenschappen van belang waarbij leerlingen van verschillende typen onderwijs in eenzelfde gebouw zitten, zodat zij elkaar in gemeenschappelijke ruimtes en bijeenkomsten tegenkomen.

Schoolkeuze gedrag (inclusief 'witte vlucht') en schoolbeleid (inclusief angst voor 'verkleuring') zijn vergelijkbaar met de situatie in het basisonderwijs.

Eerder merkten we al op, dat het onderwijssysteem de neiging heeft de maatschappelijke sociale ordening te reproduceren. Dat wil zeggen, dat de indeling in sociaal-economische groepen op macro-niveau nauwelijks wijzigt (hetgeen niet wil zeggen dat er geen sprake kan zijn van individuele stijging en daling). Dit heeft alles te maken met etnische segregatie, want het geval doet zich voor dat de huidige sociaal-economische verschillen goeddeels samenvallen met etnische verschillen. Niet-westerse allochtonen zijn oververtegenwoordigd in de 'lagere' sociaal-economische groepen, en dus ook in de 'lagere' typen voortgezet onderwijs.

Consequentie van de op onderwijssociologisch onderzoek gebaseerde uitspraak over het reproduceren van de sociale ordening is: *'schools cannot compensate for society'* (Bernstein). Met andere woorden: het maatschappelijke probleem segregatie is door het onderwijs niet goed te maken, repareren of compenseren.

De verdere opzet van het rapport

Wij hebben met dit onderzoek de netten breed uitgeworpen en een aantal voorbeelden gevonden van activiteiten om in het voortgezet onderwijs segregatie tegen te gaan en integratie te bevorderen. Die voorbeelden kunnen in vier perspectieven of oplossingsrichtingen worden geordend. Aan elk van die perspectieven is een hoofdstuk in het rapport gewijd. Daaraan vooraf gaat een hoofdstuk waarin we de opzet en uitvoering van het onderzoek verantwoorden. Het rapport wordt afgesloten met een hoofdstuk conclusies en aanbevelingen. In de bijlagen staan afzonderlijke goede voorbeelden uitgebreider beschreven.

2 Doel en methode van onderzoek

De doelstellingen van deze verkennende studie kunnen als volgt worden geformuleerd:

- Inventariseren en beschrijven van initiatieven die beogen etnische segregatie in het voortgezet onderwijs aan te pakken en/of integratie op scholen voor voortgezet onderwijs te bevorderen, en hierin waar mogelijk de rol van de volgende potentiële actoren analyseren: provincie, gemeente, scholen/schoolbesturen, leerlingen en ouders.
- Analyseren van deze initiatieven en geven van aanbevelingen aan alle actoren, met name ministerie, gemeenten en scholen/schoolbesturen om etnische segregatie in het voortgezet onderwijs aan te pakken en integratie te bevorderen.

Uit de probleembeschrijving en de opdrachtformulering vloeien de volgende onderzoeksvragen voort:

1. Welke middelen kunnen worden ingezet om etnische segregatie in het voortgezet onderwijs aan te pakken?
2. Welke middelen kunnen worden ingezet om integratie in het voortgezet onderwijs te bevorderen?
3. Wat is het effect van deze middelen om etnische segregatie aan te pakken en integratie te bevorderen? Wat zijn succes- en faalfactoren?
4. Waarom is etnische segregatie in het voortgezet onderwijs een probleem?
5. Wat zijn de oorzaken van etnische segregatie in het voortgezet onderwijs?

De kern van de verkenning ligt bij de beantwoording van de vragen 1 en 2. Daarnaast zijn de interviews en analyses erop gericht zicht te krijgen op vraag 3. De vragen 4 en 5 worden meegenomen als achtergrond en context, ook in de interviews, maar er wordt geen eigen onderzoek naar verricht.

Om aan deze opdracht tot verkennende inventarisatie te voldoen en de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, is begonnen met een literatuuronderzoek. Deze literatuurstudie heeft bevestigd, dat er vrij weinig bekend is (lees: onderzocht en beschreven is) over etnische segregatie in het voortgezet onderwijs.

Vervolgens is een aantal case studies onderzocht. De inventarisatie van de cases bleek niet eenvoudig. Tijdens het literatuuronderzoek is al geprobeerd interessante voorbeelden betreffende desegregatie te achterhalen. Toen bleek, dat scholen over het algemeen niet zozeer bezig zijn met desegregatieprocessen. In een belronde langs een aantal potentiële goede voorbeelden bleek vervolgens, dat doorgaans iedere school die wij spraken zei wel iets te doen aan integratiebevordering of burgerschap, maar dat waren vaak doorsnee projecten met een breder doel of ad hoc activiteiten.

Vooral drie publicaties bevatten enkele meer structurele projecten en activiteiten: het rapport van de Onderwijsraad (2007) over verbindende schoolcultuur, een boekuitgave van MesoFocus over

collegiale consultatie door kleurrijke scholen (2003) en een rapport van Rutten en Peters (2005) over afspraken tussen provincie, gemeenten, schoolbesturen.

Aanvullende cases hebben we langs verschillende wegen gezocht, bijvoorbeeld door een oproep te doen in de nieuwsbrief en op de website van de VO Raad, door middel van een websearch (aan de hand van sleutelwoorden zoeken) en door te bellen met een aantal grotere gemeenten. Gevonden hebben we de mogelijke voorbeelden vooral via de mensen die we interviewden en andere persoonlijke contacten.

De inventarisatie leverde een aantal mogelijke cases op. Een deel was al bekend en enkele waren ook nieuw. Alle cases hebben we nader onderzocht.

Bij de te onderzoeken cases hebben we interviews afgenomen (vaak telefonisch). We hebben gesproken met schooldirecteuren, projectcoördinatoren op de scholen, gemeenteambtenaren en betrokkenen bij het Landelijk Platform Kleurrijke scholen. Op basis van de uitkomsten van de interviews zijn casus beschrijvingen gemaakt. De cases zijn geanalyseerd en vervolgens zijn er conclusies en aanbevelingen uit afgeleid.

3 Onderzoeksresultaten: vier perspectieven

Stand van onderzoek en advies t.a.v. segregatie in het voortgezet onderwijs

Naar activiteiten om de segregatie in het voortgezet onderwijs tegen te gaan en er de integratie te bevorderen is nog nauwelijks empirisch onderzoek gedaan. Olthof en Laarveld (2003) hebben enkele activiteiten van VO-scholen uit het Platform Kleurrijke Scholen beschreven; Karsten (2003) gaat ook in op de situatie in het Amsterdamse voortgezet onderwijs; Den Brok e.a. (2006 a en b) hebben de teloorgang van het Niels Stensen en Thorbecke College in Utrecht in kaart gebracht; en tenslotte hebben Idema e.a. (2006) in een voorstudie voor de Onderwijsraad enkele VO scholen nader onderzocht. Van al deze resultaten hebben wij gebruik gemaakt.

Dat er sprake is van etnische segregatie in het voortgezet onderwijs (zoals dat eerder in dit rapport is omschreven) is empirisch aangetoond en onomstreden. Op basis daarvan zijn er verschillende adviesrapporten geschreven. Met name die van de Onderwijsraad en de WRR zijn hier van belang, omdat ze ook ingaan op het voortgezet onderwijs en zich niet -- zoals meestal -- beperken tot het basisonderwijs. Beide adviesorganen bepleiten meer gemengde vo-scholen. En beide hechten veel waarde aan wet- en regelgeving – de WRR wil die zelf uitbreiden -- en toezicht op de naleving daarvan. Terecht, maar vervolgens gaat het er vooral om, hoe de beleidsruimte die de regels bieden door gemotiveerde professionals wordt benut. De Onderwijsraad wijst daarbij naar de mogelijkheden een eigen profiel voor een verbindende schoolcultuur te kiezen, de WRR naar het bevorderen van 'functionele identificatie'. Op beide gaan we hier nader in.

De Onderwijsraad kwam in mei 2007 met het rapport 'Onderwijs en sociale samenhang: de stand van zaken', waarin vijf eerdere adviezen worden besproken, van 'Samen leren leven' uit 2002 tot en met 'De verbindende schoolcultuur' uit maart 2007.

De centrale gedachte uit die adviezen wordt in drie hoofdpunten samengevat:

- Samen leren leven is een belangrijk opvoedingsdoel
- Het onderwijs heeft een taak in het bereiken van dat doel
- Het onderwijsveld kan, in samenwerking met externe partners, vier dingen doen, waaronder:
 - Jongeren met verschillende (etnische) achtergronden bij elkaar op school zetten
 - Deze jongeren elkaar laten kennen en begrijpen.

De school is een samenleving in het klein en daarom een goed plek voor burgerschapsvorming, integratie en sociale cohesie. De Wet op actief burgerschap en sociale integratie is 1 februari 2006 in werking getreden en legt scholen (voor primair- en voortgezet onderwijs) inspanningsverplichtingen op. Die zijn in andere wet- en regelgeving uitgewerkt en de inspectie zal op de naleving daarvan toezien. Het wetsvoorstel daarover geeft aan, dat de inspectie ook rapporteert over de mate waarin de doelen worden bereikt, die door gemeente en schoolbesturen in het kader van het overleg over de lokale educatieve agenda zijn overeengekomen. Een verplicht agendapunt voor die agenda is segregatie en integratie.

De Onderwijsraad gaat in het rapport van maart 2007 nader in op het belang van een 'wij-gevoel' op een school met een multiculturele leerlingenpopulatie. Er worden drie routes naar een

dergelijke verbindende schoolcultuur aangegeven: convergentie (eerst de toekomst, dan de herkomst), diversiteit (de school als verzamelplaats van culturen), en levensbeschouwingen / religies als bindmiddel.

De WRR kwam in september 2007 met het advies 'Identificatie met Nederland'. In plaats van een blauwdruk te geven van nationale identiteit, pleit de raad voor het onderhouden en bevorderen van meerdere routes voor identificatie met Nederland. Het gaat daarbij om drie processen die vaak tegelijkertijd spelen: functionele, normatieve en emotionele identificatie. In verband met integratie en segregatie is hier met name die eerste van belang.

Functionele identificatie ontstaat, waar mensen een gemeenschappelijk belang hebben en waar sprake is van wederzijdse afhankelijkheid. Waar mensen een gezamenlijk doel hebben of een gezamenlijke taak, bijvoorbeeld als leerlingen op een bepaalde school, werknemer bij een bepaald bedrijf, of bewoner van een bepaalde buurt. In verband met segregatie en integratie is van belang, dat de identificatie hier dus niet verloopt langs etnische lijnen maar uitgaat van de functionele groep waar men deel van uitmaakt, zoals een school of een sportvereniging.

Ontmoeten op functionele gronden gaat echter niet vanzelf, integendeel: soort zoekt soort. Er is sprake van subtiele processen van (zelf)uitsluiting: insluiting vindt pas plaats nadat de vaak impliciete culturele codes van de gevestigden zijn overgenomen of gekraakt. Functionele identificatie vergt daarom een actieve en doelgerichte inzet van verschillende partijen in verschillende sferen zoals werk, school en buurt. (WRR, 2007: 15)

Petigrew (1998) formuleerde een aantal eisen waaraan contact moet voldoen om tot functionele identificatie te kunnen leiden.

- Mensen moeten dezelfde status hebben
- Er moet sprake zijn van wederzijdse afhankelijkheid en samenwerking aan een gemeenschappelijk doel
- Het contact moet intiem en herhaaldelijk zijn, er moet 'vriendschapspotentieel' in zitten of in elk geval de basis voor een ontspannen omgang
- Institutionele steun is nodig, van belangrijke autoriteiten.

Deze eisen passen volgens de WRR goed op de school. Op school hebben jongeren als vanzelf gelijke status, ze moeten samenwerken, komen elkaar voortdurend tegen – er is geen *exit* – en de school kan een ondersteunend (en corrigerend) kader bieden.

Segregatie op scholen staat functionele identificatie in de weg. Daarom betekent investeren in functionele identificatie volgens de WRR ook, dat kinderen uit verschillende etnische groepen vaker samen naar school zouden moeten gaan.

Om dat te bewerkstelligen stelt de raad voor om naast de vrijheid van onderwijs ook 'verbinding' als een belangrijk normatief kader te hanteren. Als zo'n verbindingsopdracht ook een wettelijke basis heeft, ontstaat er ruimte voor school- en gemeentebesturen om met behoud van het beginsel van vrije schoolkeuze ... te experimenteren. (WRR, 2007: 15)

Zolang die wettelijke opdracht tot verbinding er niet is, lukt het tegengaan van segregatie en het mogelijk maken van functionele identificatie volgens de WRR alleen, als ouders en scholen de handen ineenslaan en als niemand de wet inroept om bijvoorbeeld leerlingen te weigeren.

Gemeenten en schoolbesturen stonden volgens een onderzoek in 2005 niet te springen om segregatie tegen te gaan en 'de grenzen van de wet te verkennen' (Rutten en Peters, 2005). De vraag is, of dat anders is geworden onder de nieuwe verplichting van gezamenlijk overleg over segregatie en integratie als onderdeel van de lokale educatieve agenda.

Functionele identificatieprocessen kunnen volgens de WRR een rol spelen in de gewenste overbrugging tussen (sociale, etnische) groepen. Om dat toe te lichten zoekt de WRR aansluiting bij twee soorten van verbinding die de socioloog Putnam onderscheidt: *bonding* en *bridging*. *Bonding* binnen de eigen gemeenschap gaat vanzelfsprekend, *bridging* naar andere groepen niet (Putnam, 2000). *Bridging* of overbrugging vergt specifiek cultureel kapitaal en bijbehorende *soft skills* -- en daaraan kan bij uitstek in gemengde scholen worden gewerkt.

Met dat laatste raken we aan een belangrijk punt: je kunt segregatie tegengaan door scholen meer gemengd te maken, maar voor het bevorderen van integratie is vervolgens veel meer nodig.

Functionele identificatie bijvoorbeeld, en werken aan cultureel kapitaal en *soft skills*, maar ook aan interculturele competenties (kennis, inzicht, vaardigheden, houding en gedrag aangaande het omgaan met andere culturele groepen).

Zowel de Onderwijsraad als de WRR leveren argumenten, waarom gemengde scholen voor voortgezet onderwijs van groot belang zijn – voor individuele leerlingen, sociale groepen en de hele maatschappij. Als belangrijkste beleidsinstrumenten zien zij wet- en regelgeving en toezicht op de naleving daarvan. De WRR stelt zelfs voor de wettelijke bepalingen aan te vullen. Naast deze juridische instrumenten worden veelal ook economische en communicatieve instrumenten onderscheiden. De onderwijsraad wil door middel van informatieoverdracht het belang van (profielen voor) een verbindende schoolcultuur onder de aandacht brengen. Geen van beide adviesorganen noemt economische instrumenten (zoals subsidies of andere financiële prikkels).

Mogelijke oplossingsrichtingen

Uit het voorliggende onderzoek blijkt, dat door de praktijk van de vo-scholen vier perspectieven of oplossingsrichtingen worden aangedragen voor de bestrijding van segregatie en het bevorderen van integratie. Alleen bij het eerste perspectief is er ook sprake van juridische instrumenten, aangezien het verplichte overleg over segregatie en integratie in het kader van de lokale educatieve agenda de context voor de voorgestelde afspraken biedt. Bij de overige perspectieven gaat het om vrijwillige activiteiten, waarbij vanouds communicatieve instrumenten een rol spelen. De perspectieven zijn:

1. Afspraken van gemeenten en schoolbesturen over toelatingsbeleid en schoolgrootte, om leerling-stromen te beïnvloeden
2. Acties van individuele scholen om verschillende groepen leerlingen te werven (etnische groepen, vmbo-havo-vwo leerlingen)
3. Uitwisseling van ervaringen en collegiale consultatie tussen professionals (schoolleiders, docenten) van verschillende scholen
4. Bevorderen van integratie binnen de schoolpraktijk.

In schema 1 worden die perspectieven gepresenteerd samen met de bijbehorende instrumenten. Dan blijkt, dat de eerste twee perspectieven met name zijn gericht op het tegengaan van segregatie, het vierde perspectief zich richt op het bevorderen van integratie, en het derde perspectief over de uitwisseling tussen professionals van maatregelen rond zowel segregatie als integratie.

Schema 1: perspectieven en instrumenten

Perspectief	Instrument(en)
1 Afspraken van gemeenten en schoolbesturen over toelatingsbeleid en schoolgrootte, om leerling-stromen te beïnvloeden	regiogebonden intentieverklaring / regionaal en lokaal convenant
2 Acties van individuele scholen om verschillende groepen leerlingen te werven (etnische groepen, vmbo-havo-vwo leerlingen)	public relations (inclusief contact met basisonderwijs)
	technasium
	LOOT-school
	kunst en cultuur educatie vwo-deltaplan
3 Uitwisseling van ervaringen en collegiale consultatie tussen professionals (schoolleiders, docenten) van verschillende scholen	collegiale consultatie
	uitwisseling
4 Bevorderen van integratie	Bevorderen burgerschap
	Kennis van en begrip voor de culturele achtergrond van leerlingen
	Investeren in contacten met andere scholen

De vier perspectieven gebruiken wij om onze bevindingen te ordenen. Daarnaast hebben we een open oog gehouden voor instrumenten of activiteiten die buiten het schema vallen, omdat we ook die in beeld willen brengen. Daarop komen we in de conclusies terug.

Motivatie van scholen

Scholen die verkleuren, maken vaak een proces door van verwondering, via paniek, boosheid en afwijzing naar berusting, aldus het Landelijk Platform Kleurrijke Scholen. In het uiterste geval kan het proces van verkleuring / 'verzwarting' leiden tot de ondergang van de school, zoals bij het Niels Stensen en het Thorbecke College uit Utrecht het geval was. [zie kadertekst hieronder]

In onze belronde langs scholen voor voortgezet onderwijs hebben we daar ook het nodige over gehoord. Segregatie wordt dan vaak in verband gebracht met angst voor 'witte vlucht', afnemende leerlingaantallen of sluiting. Scholen die al gemengd zijn, brengen segregatie ook in verband met (het behouden van) de goede naam van de school, die immers van belang is om een breed scala

aan leerlingen aan te trekken. De berusting komt tot uiting in het gevoel, geen invloed op leerlingstromen te kunnen uitoefenen.

Toch hebben de scholen die wij raadpleegden samen vier perspectieven op het tegengaan van segregatie en het bevorderen van integratie opgeleverd. Interessant is, om na te gaan vanuit welke gevoelstoestand de professionals aan die perspectieven werken. Bijvoorbeeld door bewust 'tegen beter weten in' actief te zijn of vanuit het gevoel 'we kunnen en willen deze leerlingen niet in de steek laten'.

Voorbeelden

De ondergang van het Niels Stensen College²

Was het katholieke Niels Stensen College in de Utrechtse wijk Overvecht eens een grote bloeiende school, die bekend stond om haar aandacht voor artistieke en kunstzinnige vorming en onderwijsvernieuwing, in 2003 moest de school haar deuren voorgoed zijn deuren.

De school begon leerlingen te verliezen vanaf 1990, toen de samenstelling van de wijk en de stadspopulatie veranderde en er organisatorische veranderingen in het Utrechtse onderwijs werden doorgevoerd. Als gevolg van een witte (en later een zwarte) vlucht daalde het aantal leerlingen op de school sterk. Deze daling ging gepaard met een steeds groter wordende groep allochtone leerlingen op de school (tot 95% van het totaal aantal leerlingen). Het aantal verschillende nationaliteiten op de school nam af; er bleef een grote groep Marokkanen over. Deze verandering in omvang en aard van de leerlingen populatie ging vergezeld met een aantal andere veranderingen, zoals de verslechterde relatie tussen docenten, tussen schoolleiding en docenten, tussen docenten en leerlingen én tussen schoolleiding en leerlingen. Er vonden steeds minder (buitenschoolse) activiteiten plaats, het aantal zittenblijvers en uitvallers steeg en de prestaties van de leerlingen daalden. Op school vonden vernielingen plaats en in de media (en de gemeente) kreeg de school een negatief imago.

⁷ Deze tekst is gebaseerd op de inleiding van: Brok, P. e.a. (2006), *Casus Niels Stensen College*, Utrecht: Hogeschool Utrecht. In: Onderwijsraad (2007), *De verbindende schoolcultuur. Hoe kan een gezamenlijke schoolcultuur verschillen overbruggen?* Den Haag: Onderwijsraad. De complete tekst is te downloaden van de website van de Onderwijsraad: <http://www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen>

De ondergang van het Thorbecke College³

Op dezelfde dag als het Niels Stensen College sloot het openbare Thorbecke College, eveneens gesitueerd in de Utrechtse wijk Overvecht, de schoolpoorten. Voorheen was het Thorbecke College een middelgrote havo/vwo school in de binnenstad van de stad. Eind jaren tachtig fuseerde de school met een vmbo-school en verhuisde naar de op dat moment nieuwe wijk Overvecht.

Veranderingen in de samenstelling van de wijk en de stadspopulatie, evenals onderwijsorganisatorische veranderingen gingen ook aan het Thorbecke College niet zonder slag of stoot voorbij. Als eerste van de drie middelbare scholen in de wijk verkleurde het Thorbecke College tot bijna 85% allochtone leerlingen binnen vijf jaar. Door de witte en daarop volgende zwarte vlucht daalde het aantal leerlingen snel. De school had te maken met veel wisselingen binnen de schoolleiding, waardoor een consistente beleidslijn om in te spelen op de veranderingen binnen de school ontbrak. Noodzakelijke vernieuwingen werden incidenteel en tijdelijk doorgevoerd. Het niveau van de nieuwe leerlingen was laag en zij vergden een andere benadering. Het was moeilijk voor de docenten en de schoolleiding om hier adequaat op in te spelen.

Het Thorbecke College kreeg onder ouders de naam van een school met met veel zwakke leerlingen en een grote vmbo-afdeling. Daarnaast werd over de school gezegd dat het veel leerlingen met probleemgedrag accepteerde. De onderwijsprestaties daalden en relatief veel leerlingen zakten af naar de vmbo-afdeling.

⁸ Deze tekst is gebaseerd op: Brok, P. e.a. (2006), *Casus Niels Stensen College*, Utrecht: Hogeschool Utrecht. In: Onderwijsraad (2007), *De verbindende schoolcultuur. Hoe kan een gezamenlijke schoolcultuur verschillen overbruggen?* Den Haag: Onderwijsraad. De complete tekst is te downloaden van de website van de Onderwijsraad: <http://www.onderwijsraad.nl/publicaties/adviezen>

4 Perspectief 1: afspraken tussen gemeenten en schoolbesturen

Wat houdt het perspectief in?

Het optreden van scholen voor voortgezet onderwijs is bij het tegengaan van onderwijssegregatie vaak solistisch. Gemeenten zijn over het algemeen niet of nauwelijks betrokken en afspraken met andere scholen worden amper gemaakt. Scholen streven er in het algemeen ieder voor zich naar niet 'té zwart' te worden. Het beeld dat men daarbij heeft, is dat er een omslagpunt bestaat: als het aantal allochtone leerlingen daarboven komt, dan kan een school weinig meer doen om verdere 'verzwarting' tegen te gaan – aldus enkele respondenten.

Samenwerking tussen gemeenten en schoolbesturen zou een rol kunnen spelen bij het tegengaan van een dergelijke 'verkleuring' van scholen ofwel het bestrijden van etnische onderwijssegregatie. Leerlingen (en ouders) die de zwarte scholen of zwarter wordende scholen mijden, gaan niet zelden buiten de stad naar school. In plaats van solistisch te opereren, kunnen scholen/schoolbesturen, gemeenten en eventueel andere actoren afspraken maken over werving van leerlingen, het toelatingsbeleid van scholen, schoolgrootte en leerlingenstromen.

In het basisonderwijs zijn daar enkele goede voorbeelden van bekend, bijvoorbeeld in Amsterdam en Rotterdam. In het voortgezet onderwijs is ons vooral één voorbeeld bekend van een dergelijk initiatief. In de regio Utrecht heeft men ervaring met het fenomeen van leerlingen die wegtrekken naar de randgemeenten (zie onderstaande kadertekst en bijlage 7). Men probeert deze beweging nu te beïnvloeden door middel van het maken van regiogebonden afspraken. Omdat concrete afspraken pas recent in de praktijk tot uitvoer zijn gebracht, kunnen over eventuele resultaten nog uitspraken worden gedaan.

Voorbeeld regio Utrecht

Intentieverklaring en regiogebonden afspraken⁴

In 2002 spraken Utrecht, de regiogemeenten, schoolbesturen voor het voortgezet onderwijs uit de regio en de provincie samen over de leerling-stromen. Zij concludeerden, dat 'het probleem van de segregatie en witte vlucht van relevant belang is voor het eigen werk en dat het probleem vooral in regionaal verband opgelost moet worden'. Gezamenlijke afspraken moeten de hoge uitstroom van (autochtone) leerlingen uit de stad Utrecht naar gemeenten in de regio een halt toeroepen en tot verbetering van de situatie moeten leiden. Onder leiding van de provincie is er toen een intentieverklaring opgesteld.

De intentie bestaat eruit:

- Leerlingenstromen in de regio beter beheersbaar en voorspelbaar te maken.
- Een stabiele situatie in de leerlingenstromen in de regio te bewerkstelligen, waardoor de segregatie in de stad Utrecht wordt tegengegaan en risico's in de onderwijshuisvesting worden verminderd.

⁴ (Met uitzondering van de laatste paragraaf 'resultaten' is deze tekst een samenvatting uit: Rutten/Peters 2005, pp. 62-66)

Werkwijze

Om deze doelen dichterbij te brengen, is onder regie van de provincie gewerkt aan een analyse van de ontwikkeling van de leerling-stromen, de oorzaken hiervan en voorgenomen maatregelen. Aansluitend op deze analyse gaat elke gemeente binnen een jaar na tekenen van de intentieverklaring in gesprek met de betrokken schoolbesturen voor voortgezet onderwijs in hun gemeente, om afspraken te maken over een maximale schoolgrootte. Met behulp van deze afspraken wordt geprobeerd de leerlingenstromen te sturen.

Afspraken over de maximale schoolgrootte worden gekoppeld aan twee zaken: de inzet en de waarborg van de gemeente voor de kwaliteit van de huisvesting, en de toezegging van het schoolbestuur om af te zien van aanvragen voor uitbreiding anders dan vanwege groei van de basisgeneratie in het eigen voedingsgebied. De gemeente Utrecht en de Utrechtse schoolbesturen hadden reeds afspraken gemaakt over de maximale schoolgrootte, maar hebben zich bereid verklaard deze te herzien wanneer dit nodig blijkt.

Daarnaast is vastgelegd dat de gemeente Utrecht samen met de schoolbesturen in de stad gaan werken aan een gevarieerder en aantrekkelijker onderwijsaanbod in de stad. Onderzoek onder ouders had namelijk duidelijk gemaakt dat daaraan behoefte was. De twee schoolbesturen die nog zijn overgebleven (openbaar en rooms-katholiek/protestants) werken aan het stichten van nieuwe scholen voor voortgezet onderwijs met een vernieuwend profiel in het nieuwe stadsdeel Leidsche Rijn. Scholen zijn meer gaan nadenken over hun positie op de onderwijsmarkt en over de wijze waarop ze zich kunnen profileren. Een aantal scholen heeft hun manier van onderwijs geven aangepast en er is een nieuwe openbare school voor havo en vwo van start gegaan in 2004 (UniC).

Een stuurgroep onder voorzitterschap van de gedeputeerde van de provincie Utrecht, ziet toe op een tijdige en correcte uitvoering van de gemaakte afspraken. Zij legt ieder jaar verantwoording af aan de betrokkenen. De intentieverklaring wordt na vijf jaar door alle betrokkenen geëvalueerd.

Samenvattend is het volgende vastgelegd in de intentieverklaring:

- analyse van de ontwikkeling van de leerling-stromen, de oorzaken hiervan en de voorgenomen maatregelen.
- gemeenten en betrokken schoolbesturen VO voeren gesprekken om te komen tot afspraken over maximale schoolgrootte.
- gemeente en schoolbesturen werken aan een gevarieerder en aantrekkelijker onderwijsaanbod
- een stuurgroep onder voorzitterschap van de gedeputeerde van de provincie Utrecht, ziet toe op een tijdige en correcte uitvoering van de gemaakte afspraken.

Regiogebonden convenanten

Het bleek niet haalbaar om in één keer een convenant te sluiten tussen alle gemeenten en schoolbesturen in Utrecht en de regio. Daarvoor waren de onderlinge verschillen tussen scholen te groot. Daarom is de intentieverklaring opgesteld als tussenstap naar convenanten per subregio.

Inmiddels is de intentieverklaring in twee subregio's omgezet in een convenant. Het gaat om de subregio Noordwest en de subregio Oost. In de subregio Zuid zijn de partijen niet tot

overeenstemming gekomen. Toch voeren de scholen in de subregio Zuid in de praktijk wel veel afspraken uit de intentieverklaring uit. De getekende convenanten in de subregio's Noordwest en Oost verschillen niet veel van elkaar. In beide regio's zijn afspraken vastgelegd over het maximaliseren van leerlingaantallen per school, het beperken van het wervingsgebied en de monitoring van de gemaakte afspraken. Daarnaast hebben twee witte scholen uit Bilthoven en Zeist vastgelegd, te zullen streven naar een hogere instroom van allochtone leerlingen. Zij willen een betere afspiegeling vormen van de samenleving. Schoolbesturen uit Utrecht hebben toegezegd dat deze twee scholen toegang krijgen tot de scholenmarkt in Utrecht, zodat ze daar allochtone leerlingen kunnen werven.

Resultaten

Uit cijfers van de gemeente Utrecht blijkt een voorzichtig optimistisch resultaat: de uitstroom van brugklasleerlingen uit de stad is iets afgenomen. Het is niet mogelijk aan te geven of dat komt door de afspraken met de regio over werving en aanname van leerlingen of doordat er meer te kiezen valt in Utrecht. Over de instroom kunnen nog geen uitspraken worden gedaan. Evenals over de mate van segregatie en integratie in het Utrechtse onderwijs. Er zijn (nog) geen criteria opgesteld die deze begrippen toetsbaar maken.

Analyse, succesfactoren en conclusies rond perspectief 1

Welke activiteiten van welke actoren maken nu, dat het de moeite loont dit perspectief uit te proberen? Welke factoren dragen bij aan het relatieve succes?

Rol van de provincie

De rol van de provincie in het tegengaan van onderwijssegregatie is van toegevoegde waarde gebleken. Als één van de gemeenten de coördinatie op zich zou nemen, zou dat de indruk van partijdigheid wekken. De provincie heeft een gelijke verantwoordelijkheid naar zowel de gemeente als de schoolbesturen. Het belang van de provincie beslaat de hele regio in gelijke mate. Maar ook de provincie heeft belang – namelijk goed onderwijs in de regio. Dat maakt dat er gezamenlijk gewerkt wordt aan het probleem.

Inzichtelijkheid leerlingprognoses en -stromen

Als gevolg van de afspraken in Utrecht krijgen scholen in de regio minder kinderen uit de stad Utrecht op hun school. Dit impliceert dat de scholen zouden krimpen; iets wat scholen doorgaans niet willen. Door de leerlingenstromen en de prognoses inzichtelijk te maken, zagen de scholen in de regio dat er voldoende aanbod van leerlingen uit eigen voedingsgebied zou komen en zijn ze toch akkoord gegaan.

Erkenning wederzijdse belangen

Het zoeken naar raakvlakken en het erkennen van wederzijdse belangen is belangrijk tijdens het proces. De belangen voor de stad Utrecht waren: lagere kosten huisvesting (veel gebouwen staan

(deels) leeg), einde verschraving onderwijsaanbod en desegregatie. Regiogemeenten hadden het volgende punt: kostenvermindering huisvesting van uit Utrecht afkomstige leerlingen.

Overeenstemming over regels en eventuele uitzonderingen

Om het wegtrekken van leerlingen uit de stad te voorkomen, is in de Utrechtse intentieverklaring afgesproken dat leerlingen uit eigen gemeente voorrang krijgen bij plaatsing op leerlingen van buiten de gemeente. Dit geldt niet voor scholen met een 'traditionele regiofunctie' (bijvoorbeeld een school die werkt vanuit een bepaalde protestante achtergrond): zij mogen direct iedereen plaatsen die zich aanmeldt. Deze uitzondering op de regel zorgt voor discussie. Bijvoorbeeld naar aanleiding van de vraag of gymnasia ook een regiofunctie hebben of niet. Sommige scholen uit de subregio Zuid vinden, dat de gymnasia geen regiofunctie hebben, terwijl de gymnasia in de stad Utrecht toch een quotum willen hanteren voor groepen leerlingen van buiten de stad. Op dit punt is geen overeenstemming gekomen, waardoor het ondertekenen van een regiobreed convenant niet mogelijk was. Overeenstemming over eventuele uitzonderingen is (hier) dus een van de noodzakelijke voorwaarden voor ondertekening.

Tijdsinvestering

Ook al zouden sommige partners het willen, er valt niets af te dwingen. Dat maakt het proces van het zoeken naar een gemeenschappelijke basis en van het tot overeenstemming komen uitermate belangrijk voor succes. Om het proces in goede banen te leiden, is het belangrijk de tijd te nemen en het geduld op te brengen dat de lokale/regionale situatie vraagt. Maar laat het proces ook weer niet op zijn beloop, zorg dat de problematiek serieus genomen wordt. Zodra een proces van start is gegaan, houd dan de vinger aan de pols en houd alle partijen warm, zodat het afhaken tot een minimum wordt beperkt.

Bovenstaande analyse leidt tot een samenvatting van de volgende succesfactoren:

- Betrek alle partijen: gemeenten, provincie, schoolbesturen en scholen
- Lukt het niet direct met alle partijen, deel ze dan op in regio's
- Zoek naar raakvlakken: benadruk de vlakken waarop je elkaar vindt en werk van daaruit aan de vlakken waarover onenigheid bestaat
- Geef niet te snel op, uitwisselen en het eens worden kost veel tijd en energie
- Zorg voor een rijk scholenaanbod – er moet iets te kiezen zijn, dan trekken leerlingen minder snel weg
- Zorg voor goede kwaliteit van de scholen, zodat je ook op dat vlak iets te bieden hebt.
- Maak leerlingenprognoses en stromen inzichtelijk, dan weet je wat je kunt verwachten.

5 Perspectief 2: Acties om groepen leerlingen te werven

Wat houdt het perspectief in?

Scholengemeenschappen die vmbo, havo en vwo aanbieden, willen er meestal absoluut voor zorgen dat 'de top' (havo en vwo) behouden blijft. Immers, het zijn voornamelijk autochtone leerlingen die naar havo en vwo gaan. Deze klassen kunnen in de beeldvorming naar buiten de vmbo-klassen, waar meer allochtone leerlingen zitten, compenseren. Het is dan een gemengde school, maar in de klassen is er vaak nog wel sprake van etnische onderwijssegregatie. Het behouden van havo vwo kan als middel gezien worden tot het voorkómen van een eenzijdige schoolsamenstelling (als vorm van segregatie). Om voor het behoud van een gemengde leerlingenpopulatie te zorgen, wordt door de scholen bijvoorbeeld gebruik gemaakt van een specifiek schoolprofiel om bepaalde groepen leerlingen te werven. Daarnaast moet een goede campagne van *public relations* toekomstige leerlingen bekend maken met hetgeen de school te bieden heeft.

Specifiek schoolprofiel

Scholen zeggen verschillende middelen in te zetten om havo en vwo in stand te houden. Deze middelen zijn steeds een vorm van profilering. Het aanbieden van een modern en aantrekkelijk alternatief op het reguliere schoolaanbod in de stad lijkt behulpzaam te kunnen zijn bij het aantrekken of behouden van een gemengde leerlingpopulatie. (Een vergelijkbaar proces is ook wel bij het behouden van vmbo-t op een vmbo school te zien.)

Scholen geven aan de volgende schoolprofielen met dat doel te gebruiken:

- Technasium
Het technasium is een formule voor beter en vernieuwend bètaonderwijs. Kern van het technasium vormt het vak Onderzoek & Ontwerpen.
- Extra sportonderwijs
Je hebt LOOT-scholen – dat zijn scholen die speciale faciliteiten bieden aan sporttalenten, zodat zij een topsportcarrière kunnen combineren met een schoolcarrière. Daarnaast kan een school extra sportonderwijs bieden voor leerlingen die daarin geïnteresseerd zijn en zogenoemde sportklassen opzetten.
- Kunstklassen
Leerlingen die geïnteresseerd zijn in kunst en cultuur en die zich daar ook actief mee bezighouden kunnen zich voor deze klas – waarin het onderwijs meer kunst en cultuur biedt - opgeven.
- Deltaplan VWO
Onderwijsaanbod dat een extra intellectuele uitdaging biedt. Bijvoorbeeld door een verdieping van de reguliere lesinhoud.

Wat het effect is van deze profielen op de bestrijding van etnische onderwijssegregatie, is niet bekend. Scholen geven aan dit niet te kunnen meten. Wel heerst het idee, dat scholen door het

bieden van een aantrekkelijk schoolprofiel bijvoorbeeld meer autochtone leerlingen trekken of deze groep in ieder geval niet verliezen en daarmee een gemengde populatie kunnen behouden.

Voor twee voorbeelden van scholen die een specifiek schoolprofiel hanteren om groepen leerlingen aan te trekken en te behouden: zie de kaderteksten hieronder en de bijlagen 9 en 2.

Voorbeeld ten aanzien van schoolprofielen

Gerrit Rietveld College: technasium

Het Gerrit Rietveld College profileert zich onder meer als technasium (en daarnaast ook met onderwijs dat meer op zelfwerkzaamheid van de leerlingen is gericht). Daardoor kan meer tegemoet worden gekomen aan de persoonlijke talentenontwikkeling van de leerling. Volgens rector Couwenberg zijn het voornamelijk autochtone ouders die kijken naar zelfstandigheid en profiel bij de keuze voor een middelbare school: "Zij kiezen een school veel meer op onderwijsconcept. 'Wat vinden wij goed voor ons kind en wat past het best bij hem of haar?' Terwijl allochtone ouders hun keuze op meer pragmatische gronden maken, zoals de afstand tussen school en thuis en het feit of broertjes en zusjes al op de school zitten."

Caland Lyceum: profilering op kunst en cultuur

Het Caland Lyceum heeft onder meer een kunstklas opgericht in de onderbouw van atheneum en havo. Leerlingen die geïnteresseerd zijn in kunst en cultuur en die daar actief mee bezig zijn, kunnen zich voor deze klas opgeven. De kunstklas loopt parallel met de sportklas en is in het schooljaar 2006/2007 van start gegaan.

Met name autochtone ouders (en leerlingen) zien kunst en cultuur als een aantrekkelijk aanvulling op het onderwijsaanbod. In het basisonderwijs is dit -- bijvoorbeeld met het concept van de kunstmagneet scholen -- al eerder een attractieve toevoeging gebleken als het gaat om het aantrekken van bepaalde groepen ouders/leerlingen.

Public relations

Bij het werven van leerlingen gaat het altijd ook om het beeld dat de buitenwereld heeft van een school, het imago. Dat is niet gemakkelijk te beïnvloeden.

Bijvoorbeeld: de benaming 'zwarte school' heeft een negatieve connotatie. 'Zwart' wordt geassocieerd met slecht: lage onderwijskwaliteit, laag onderwijsniveau en dus minder kansen.

Deze associatie hoeft niet feitelijk juist te zijn, maar het imago is er wel. Als een school eenmaal de naam heeft zwart te zijn, blijkt het zeer moeilijk van dat imago af te komen. Bovendien kan het gevolgen hebben voor de leerlingstromen: autochtone leerlingen en later ook allochtone leerlingen blijven weg.

Een manier om te werken aan een goede naam van de school is door middel van *public relations*. Vrijwel alle scholen uit ons onderzoek zeggen, dat de beste reclame nog altijd positieve mond-tot-

mond reclame is. Ouders en leerlingen die uit ervaring vertellen hoe goed en gezellig de school is, wordt als de beste vorm van reclame gezien. Het is moeilijk voor scholen om een positieve invloed uit te oefenen op mond-tot-mond reclame. Daarom richten veel scholen ook zelf hun blik naar buiten.

Het grote voordeel van mon-tot-mond reclame is, dat ouders die elkaar kennen die doorgeven en dat het op maat van de informatiebehoefte is. Bij algemene pr activiteiten moet een school maar afwachten, bij welke ouders de boodschap terecht komt. Neem een begrip als 'kleurrijk': dat zal voor de ene ouder verwijzen naar ruimte voor verschillen, ook in leefstijl, kleding en hobbies; terwijl de andere ouder denkt dat een zwarte school hiermee politiek correct probeert te zijn.

Voorbeelden van scholen met pr zijn het Amsterdamse Caland Lyceum (bijlage 2) en OSG Erasmus uit Almelo (bijlage 1).

Voorbeelden ten aanzien van public relations

Caland Lyceum

Het binnenhalen van leerlingen is moeilijk in het voortgezet onderwijs. Rector Van Gils zegt hierover: "In het basisonderwijs hebben ouders heel veel invloed, maar in het voortgezet onderwijs hebben de leerlingen ook een grote stem. Bij hen gaat het er vooral om waar vriendjes en vriendinnetjes naartoe gaan. Dan willen ze mee. Voorlichting heeft dan eigenlijk vrij weinig zin; naar schatting nog maar zo'n tien procent van de groep acht leerlingen is nog te bereiken met pr-activiteiten. Maar als je er niet aan meedoet, snij je jezelf wel in de vingers. Dus zetten alle scholen een pr-campagne op."

Hoewel Van Gils weet dat public relations (pr) een gering effect heeft, doet de school er toch aan mee.

Een goed pr-middel is het contact met de basisscholen. Dit contact moet goed worden onderhouden.

Van Gils: "Veel leerlingen en hun ouders vragen hoe die en die school bekend staat. Of ze vragen welke school geschikt zou zijn. Basisschoolleerkrachten zijn voor ouders vertrouwd en zij hebben dan veel invloed met hun advies."

OSG Erasmus

"We doen er alles aan om een goede school te zijn. Kinderen hebben hier plezier; het is een fijne school. Dat probeer je uit te dragen naar buiten. Maar op de een of andere manier moet je altijd in de verdediging tegen wat niet waar is," aldus Satink, directeur van de vmbo-vestiging. "Je moet een reëel beeld geven van de school. Op onze website laten we zien dat we veel aan onderwijsvernieuwing doen en dat we leuke activiteiten hebben voor de leerlingen, zowel tijdens als na schooltijd. Wij zijn een actieve school waar goed wordt lesgegeven; dát willen we uitdragen."

Op het magazine, dat wordt verspreid onder basisschoolleerlingen, prijkt de slogan: 'OSG Erasmus kleurrijk en veelzijdig'. Satink legt uit dat 'kleurrijk' slaat op de schoolbevolking, maar niet enkel verwijst naar het aantal leerlingen met verschillende culturele achtergrond. Het verwijst er ook naar

dat leerlingen op andere vlakken van elkaar verschillen, bijvoorbeeld in hobby's en kledingkeuze. 'Veelzijdigheid' heeft betrekking op het onderwijsaanbod.

Analyse, succesfactoren en conclusies rond perspectief 2

Welke activiteiten van welke actoren maken nu, dat het de moeite loont dit perspectief uit te proberen? Welke factoren dragen bij aan het relatieve succes?

Aantrekkelijke school

Door de school positief te onderscheiden van de massa genereer je aandacht. Een schoolprofiel dat anders is dan de andere, maakt de school de moeite van het bekijken eerder waard. Daarnaast zijn activiteiten gedurende het jaar en een actief en boeiend schoolleven, aantrekkelijke zaken voor de profilering van een school. Leuke en bijzondere activiteiten en projecten op school, maken de school speciaal. Wanneer de school daarin een eigen richting kiest, dan wordt ook een eigen schoolcultuur en sfeer opgebouwd. Bij het opzetten van een nieuw schoolprofiel of het kiezen van activiteiten met een toegevoegde waarde kan vooral worden aangesloten bij de visie van de school en soms ook bij de (veronderstelde) wensen van leerlingen en hun ouders.

Contact

Zorg voor goed contact met leerlingen en ouders is van belang. Dat wil ook zeggen, dat je als school ouders serieus neemt: goed luistert naar de ouders en als zij iets voorstellen of vragen en serieus nagaat of je het kunt doen. Wanneer mond-op-mond reclame enorm belangrijk is, dan is het van belang dat ouders en leerlingen tevreden zijn over de school.

Omdat ouders in het voortgezet onderwijs weinig op school komen, moet je ze op andere manieren op de hoogte houden van het reilen en zeilen op school.

Basisscholen

Nieuwe leerlingen komen uit het basisonderwijs. Een goed contact met de basisscholen die de nieuwe leerlingen leveren is daarom essentieel. Zorg voor een goed contact met alle basisscholen en het liefst met de docenten van groep 8. Zij krijgen direct de vragen van de ouders over welke school voor hun kind geschikt is. Misschien is het mogelijk eens bij elkaar langs te gaan.

Media

Een positief bericht in een (regionale)krant werkt beter dan een eigen reclamespot. Een krantenbericht wordt door ouders/leerlingen namelijk gezien als een onafhankelijk bericht. Op het moment dat de school regelmatig met bijvoorbeeld aantrekkelijke activiteiten de krant haalt, helpt dat bij het krijgen of behouden van een goede naam van de school. Denk er daarom aan af en toe een persbericht uit te laten gaan. Op die manier genereert de school positieve aandacht. Via de afdeling communicatie van de gemeente is het mogelijk een lijst op te vragen van perscontacten. Het kan handig zijn om samen met een deskundige van deze afdeling te bespreken wie je het persbericht zult sturen. Onderschat de lokale media niet, het stadskrantje wordt goed gelezen.

De volgende succes- en faalfactoren kunnen op basis van bovenstaande analyse van schoolprofiel en PR samenvattend worden onderscheiden:

- zorg voor een eigen schoolprofiel dat je onderscheidt van andere scholen, luister of bekijk daarbij goed waar de behoeften van ouders en leerlingen liggen
- zorg voor goede leerresultaten. Goede schoolkwaliteit is de basis waarop je een nieuwe doelgroep leerlingen kunt trekken
- zorg voor goed contact met leerlingen en ouders.
- zorg voor een goed contact met alle basisscholen, contactpersoon/netwerk
- meer aanmeldingen zorgen voor succesbeleving en geeft het team veel energie
- houd ouders/leerlingen op de hoogte
- maak de school breed bekend in de media, bij leerlingen/ouders.

6 Perspectief 3: Collegiale consultatie en andere uitwisseling

Wat houdt het perspectief in?

Bij scholen die te maken hebben met (dreigende) etnische onderwijssegregatie, of scholen die heel gericht integratie bevorderende activiteiten willen ontplooiën, kan de behoefte bestaan om hierover van gedachten te wisselen met scholen die voor gelijksoortige vraagstukken staan. In het recente verleden bestond er een platform waar scholen elkaar konden ontmoeten: het Landelijk Platform Kleurrijke Scholen (LPKS). Maar om een aantal redenen is de uitwisseling gestopt (waarschijnlijk eind 2003). Uit contacten die wij voor dit onderzoek hadden met scholen blijkt, dat er in 2007 behoefte is aan uitwisseling.

Landelijk Platform Kleurrijke Scholen

In 2001 is het Landelijk Platform Kleurrijke Scholen (LPKS) opgericht⁵, als een adviesorgaan van de schoolleidersorganisatie (aanvankelijk opererend onder de naam Vereniging voor het management in het Voortgezet Onderwijs, later omgedoopt in Schoolmanagers VO).

In het LPKS troffen schoolleiders van enkele kleurrijke scholen elkaar. Het platform is opgezet om scholen te ondersteunen, die in het verkleuringsproces zaten of dreigden te geraken. Dit gebeurde door het uitwisselen van ervaringen en het zoeken naar gemeenschappelijke kenmerken. Op die manier konden de vijf scholen van elkaar leren.

Collegiale consultatie als voorbeeld van uitwisseling

Schoolleiders van kleurrijke scholen kregen de behoefte om op intensieve wijze ervaringen uit te wisselen en informatie te verzamelen over het proces van verkleuring. Daarvoor is in 2001 een werkgroep Collegiale Consultatie binnen het LPKS gevormd. Dankzij een OCW-projectsubsidie heeft de werkgroep vragen van kleurrijke scholen geïnventariseerd en een methodiek voor de consultatiebezoeken ontwikkeld. In het schooljaar 2002/2003 zijn de eerste consultatiebezoeken afgelegd, met als doel antwoorden te vergaren van scholen op hun verkleuringsproces. Hoewel iedere school zijn eigen antwoorden op dat proces formuleerde in beleid en activiteiten, maakten de scholen eenzelfde proces mee. Vanuit deze constatering is bij de schoolleiders in de werkgroep Collegiale Consultatie de gedachte ontstaan, eigen ervaringen over te dragen aan scholen die aan het verkleuren zijn. Immers, waarom als schoolleider zelf opnieuw het wiel uitvinden als je veel van andere schoolleiders kunt leren door bij elkaar op bezoek te gaan en door ervaringen uit te wisselen? De vorm die voor deze uitwisseling gekozen werd, is het Collegiale Consultatieteam.

In de eerste ronde van de collegiale consultatie door het Collegiale Consultatieteam zijn bijna alle vijf scholen die in de werkgroep zaten bezocht. Aan de hand van schriftelijke documentatie (schoolwerkplan of zelfevaluatie bijvoorbeeld) formuleerden de leden van de werkgroep de vragen, die zij tijdens het bezoek aan de orde wilden stellen. Die konden voortkomen uit eigen interesse (om informatie te 'halen') of om de ontvangende school feedback te kunnen

⁵ Het Platform is wat anders dan de Stichting Kleurrijke Scholen, die vanaf 2006 actief is met het ondersteunen van ouderinitiatieven in het basisonderwijs.

geven (en iets te 'brengen'). De ontvangende school formuleerde ook vragen aan de collega's van buiten.

De vragen die de werkgroep had verzameld vormden op twee wijzen de basis voor de Collegiale Consultatiebezoeken. Enerzijds kon de bezochte school aangeven op welke vragen hij een antwoord had gevonden, die voor andere scholen interessant zou kunnen zijn. Anderzijds kon de bezochte school laten weten op welke vragen hij geen grip kreeg en waarop hij dus graag feedback van de andere scholen wilde ontvangen. Op basis van deze vragen werd een programma voor het schoolbezoek vastgesteld.

Het Collegiale Consultatieteam heeft in 2002 en 2003 een vijftal schoolbezoeken afgelegd. Op basis daarvan zijn conclusies en tips geformuleerd (zie Olthof/Laarveld 2003; 67-70). Een kant en klare succesformule blijkt niet te bestaan, daarvoor is de situatie op iedere school te verschillend. Er zijn echter wel opvallende overeenkomsten tussen scholen geconstateerd:

- In de bezochte scholen heerste een hoge mate van teamspirit en saamhorigheid.
- De 'kleur' van de leerlingen is geen issue; achterstand en achterstandsbestrijding is dat wel.
- Scholen werken vanuit een eigen visie op de situatie. Ze ontwikkelen een eigen praktijktheorie, waarin de gebieden waarop de scholen zich ontwikkelen met elkaar in samenhang zijn gebracht.
- Scholen erkennen dat veiligheid een belangrijk issue is.
- Ondanks betrokkenheid van externe partijen staan de scholen er uiteindelijk alleen voor. Dit maakt dat de scholen hun eigen spoor trekken en zelf hun verantwoordelijkheid nemen.

De tips die uit de collegiale consultatie naar voren zijn gekomen, luiden als volgt:

- Werk aan teamspirit.
- Geef ruimte, tijd en gelegenheid aan collega's om open te communiceren over de veranderingen die verkleuring van de school met zich mee brengt.
- Ontwikkel een gemeenschappelijk verhaal over de ontwikkelingen die de school doormaakt en welke stappen de komende tijd gezet zullen worden in het licht van deze ontwikkelingen.
- Stimuleer erkenning van de eigen situatie – iedere school is een beetje anders en het is belangrijk om dat in het oog te houden bij collegiale consultatie.
- Informeer je over culturele en religieuze zaken, om te kunnen inspelen op verzoeken en wensen hieromtrent. Realiseer je dat je niet alle verzoeken hoeft in te willigen.
- Erken, indien van toepassing, dat je school onveilig is en pak deze onveiligheid aan.
- Zorg voor een goed extern pr-beleid, zodat je niet negatief maar positief in het nieuws komt.

Op beperkte schaal (vijf schoolbezoeken) is ervaring opgedaan met het Collegiale Consultatieteam, dat bestond uit vertegenwoordigers van (zie ook de bijlagen):

- Delta College - Utrecht
- Hervormd Lyceum West – Amsterdam
- Openbare Scholengemeenschap Scheldemond – Vlissingen
- Christelijk College Henegouwen – Rotterdam
- Christelijk College Het Streek – Ede

De betrokkenen waren er van overtuigd dat consultatie een goed middel is om scholen te ondersteunen die in het verkleuringsproces zitten of aan het begin ervan staan. Hoewel het Collegiale Consultatieteam hoopte meer schoolbezoeken te kunnen afleggen, is hiervan geen sprake geweest.

Dat heeft te maken met enkele ontwikkelingen, met name sleutelfiguren en financiën. Over het relatieve belang van elke ontwikkeling wordt door de respondenten verschillend gedacht. Op het moment dat het instrument of de werkvorm collegiale consultatie voldoende was uitgewerkt en in de praktijk actief breder kon worden ingezet, eindigde de projectsubsidie van het ministerie van OCW. De leden van de werkgroep waren toen in overleg met een groot pedagogisch onderwijs instituut om de collegiale consultatie te laten opnemen in hun pakket. Aan dit overleg is een abrupt einde gekomen met de stopzetting van de subsidie in 2003. Met andere woorden het genoemde instituut wilde het niet als een activiteit uitvoeren zonder subsidie en dat zegt al iets over de inschatting van de markt. Een vervolgsubsidie is waarschijnlijk niet aangevraagd.

Rond diezelfde tijd bleek ook hoezeer het project afhankelijk was van enkele individuen. "Door het wegvallen van enkele betrokkenen is het niet gelukt de collegiale consultatie structureel op de agenda van het LPKS te krijgen," aldus Adriaan Nagel, mede-oprichter en voormalig voorzitter van de werkgroep Collegiale Consultatie van het LPKS.

Analyse, succesfactoren en conclusies rond perspectief 3

Welke activiteiten van welke actoren maken nu, dat het de moeite loont dit perspectief uit te proberen? Welke factoren dragen bij aan het relatieve succes?

Subsidieafhankelijk

De collegiale consultatie werd volledig betaald uit subsidiegelden van OCW. Wat om te beginnen opvalt, is dat de werkvorm ophoudt zodra de subsidie stopt. Geld speelde hier dus een cruciale rol in het voortbestaan van dit instrument. Het was blijkbaar de stimulator om gezamenlijk door te gaan. Alhoewel een projectsubsidie doorgaans tijdelijk is, is de projectgroep er onbewust van uitgegaan dat er een geldstroom zou blijven. De gedachte was, dat de subsidie verlengd zou worden vanwege goede resultaten, of dat de VO Raad de financiering mogelijk op zich zou nemen. Dat bleek niet het geval en daarmee verdween de uitwisseling van kennis en adviezen tussen de scholen -- terwijl de behoefte daarvoor nog steeds aanwezig was. Hier lijkt sprake van een paradox: sommige docenten/schoolleiders hebben behoefte aan uitwisseling, maar blijkbaar is er (bij de leiding van hun afdeling, school, bestuur en branche organisatie) geen prioriteit aan gegeven, want geen budget voor georganiseerd.

Het stoppen van de collegiale consultatie valt overigens in de tijd globaal samen met het inzakken van het gehele platform (vooral vanwege het wegvallen van een of meer sleutelfiguren).

Uitwisseling

De oprichting van het LPKS en daarbinnen de werkgroep collegiale consultatie had te maken met de behoefte aan uitwisseling bij enkele schoolleiders van kleurrijke scholen. Ze hadden het idee de strijd tegen de verkleuring alleen te leveren. Door de oprichting van het Landelijk Platform Kleurrijke Scholen en het inzetten van de collegiale consultatie was dat niet langer het geval.

Scholen die aan het verkleuren waren, kregen hulp van collega-scholen die ervaringen hadden met een proces van verkleuring.

‘Het is een instrument waaraan de praktijk behoefte had’, zegt een schooldirecteur die betrokken was bij de collegiale consultatie. De uitwisseling was vruchtbaar, er werd van elkaar geleerd. Er ontstond een reflectie op de situatie en bij het maken van keuzes, zodat scholen adequaat met de veranderende situatie om konden gaan. Scholen die in het verkleuringsproces zaten, konden gerichte vragen stellen en kregen een antwoord dat gebaseerd was op ervaringen uit de praktijk. Het collegiale consultatie team werd gezien als een kritische vriend, bijvoorbeeld bij de evaluatie van veranderingen die door een school waren ingezet. De collegiale consultatie heeft de kennisbasis van kleurrijke en verkleurende scholen vergroot.

Bovenstaande analyse leidt tot de volgende succesfactoren:

- dat scholen elkaar steunen
- dat oplossingen en tips worden uitgewisseld en direct kunnen worden ingezet
- dat expertise wordt opgebouwd
- dat subsidie voor langere tijd is geregeld
- dat schoolbezoeken gedegen voorbereid worden (vragen vooraf formuleren en documenteren)
- dat naast de schoolleider een teamleider mee gaat op schoolbezoek
- dat inbedding in de school alsmede draagvlak bij schoolmanagement en schoolbestuur is verzorgd.

7 Perspectief 4: Bevorderen van integratie

Wat houdt het perspectief in?

Naast het tegengaan van segregatie is uiteraard ook het bevorderen van integratie van belang. Zoals de UNESCO Commissie over 'leren in de 21^e eeuw' (onder leiding van Jacques Delors) al in 1996 aangaf, is de school bij uitstek de plaats om structureel te werken aan samen leren en samen werken. Het gaat erom te leren samen te leven.

Dat geldt zowel voor een gemengde school als voor een witte of zwarte school. En ook op een 'witte' of 'zwarte' school geldt het ten aanzien van het leren omgaan met verschillende groepen (etnische, sociale, culturele groepen). Dat is geen politiek correcte frase, maar een noodzaak in een multiculturele samenleving: als kinderen en jongeren niet op school leren samen te leven, waar dan wel?

Scholen met veel allochtone leerlingen (in bepaalde onderwijsniveaus) berusten vanaf een bepaald moment vaak in het 'zwart' zijn en ondernemen volgens onze respondenten vaak geen expliciete pogingen om meer autochtone leerlingen aan te trekken. Ze steken hun energie liever in het aantrekken van voldoende leerlingen, teneinde bestaansrecht te behouden, en in de omgang met de status quo. De kleur van de school is voor een zwarte school in die zin vaak geen echt issue meer, ze willen er zijn voor hun leerlingen. Ze willen leerlingen goed toerusten opdat ze in staat zijn een goede plek in de samenleving te bemachtigen. Deze integratie van leerlingen in de samenleving, die toekomstgericht is, is hun interpretatie van 'het bevorderen van integratie'. Enigszins naar analogie met het concept van de vriendschapsscholen in het basisonderwijs zijn er daarnaast hier en daar pogingen te signaleren om leerlingen van verschillende scholen (en etnische groepen) met elkaar in contact te brengen.

Onder de noemer 'integratiebevordering' investeren scholen zodoende in:

- aandacht voor burgerschap,
- kennis van en begrip voor de (culturele) achtergrond van leerlingen,
- contacten met andere scholen (met een andere etnische en sociale samenstelling).

Burgerschap⁶

Sinds februari 2006 zijn scholen in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs verplicht om in hun onderwijs aandacht te besteden aan actief burgerschap en sociale integratie. Het idee hierachter is, dat de school bij uitstek de plek waar elke leerling kennismakt met de verschillende achtergronden en culturen van leeftijdgenoten. Scholen mogen burgerschap invullen naar eigen inzicht, zoals het past binnen de schoolcultuur. Een voorbeeld daarvan is de Christelijke Scholengemeenschap Het Streek uit Ede (zie bijlage 4).

⁶ Deze tekst is gebaseerd op: www.burgerschap.kennisnet.nl en www.minocw.nl

Voorbeeld

Scholengemeenschap Het Streek

‘Leerlingen weten vaak niets van elkaar. Daardoor wil het wel eens voorkomen dat groepen tegenover elkaar komen te staan, zoals met de Lonsdale jongeren en Marokkaans jongens.’ Zegt de teamleider van de onderbouw (bbl/kbl en kbl/t) van de Christelijke Scholengemeenschap Het Streek, mevrouw Gnodde. ‘Met die mobieltjes en andere snelle communicatiemiddelen is het voor leraren heel moeilijk hier een vinger achter te krijgen; om preventief op te treden. Mentoren ondernemen wel actie, maar dat is doorgaans altijd repressief. Daarom is de dialoog zo belangrijk.’

In Ede wordt gewerkt met aan een pilotproject over vrijheid, waarbinnen aandacht wordt besteed aan burgerschap. Binnen een project over vrijheid is aandacht voor burgerschap. Een ander project (‘de mens’) besteedt ruim aandacht aan artikel 1 van de grondwet. Daarnaast wordt er gewerkt aan een portfolio over burgerschapscompetenties. Die kunnen leerlingen vanaf het schooljaar 2007-2008 behalen in verschillende vakken. Verder is er twee jaar geleden begonnen met een debatcyclus, voor leerlingen in het tweede leerjaar. Deelname aan deze debatten is verplicht. De thema’s van de discussies liggen vaak op het vlak van religie of discriminatie. Het is opgezet, onder andere om te peilen wat er leeft onder de leerlingen; hoe ze denken over bepaalde thema’s. Het is dus een soort klankbord voor de school. Daarnaast leren de leerlingen in het debat naar elkaar luisteren en respect op te brengen voor verschillende meningen.

Kennis van en begrip voor de culturele achtergrond van leerlingen

Voor alle jongeren in Nederland geldt eigenlijk, dat zij goed moeten worden voorbereid op hun deelname aan de samenleving, een samenleving die onomkeerbaar multicultureel is. Dat vergt veel deskundigheid van de docenten en andere professionals.

Bijvoorbeeld op scholen die verkleuren van een witte of gemengde naar een zwarte school, komen ook nieuwe groepen leerlingen de school binnen. Nieuw in die zin dat allochtone leerlingen een andere achtergrond hebben dan de autochtone leerlingen en de veelal autochtone docenten die de school rijk is. Nieuw is dan bijvoorbeeld dat – generaliserend gesteld -- ouders van Turkse leerlingen zich vaak weinig bemoeien met de schoolzaken van hun kind of dat Marokkaanse jongens zeer fanatiek discussiëren. Het verwerven van inzicht in de achtergronden van dergelijke zaken is in het kader van integratiebevordering aan te bevelen. Het gaat immers om begrip van en voor andere culturen. Als docenten de achtergrond van leerlingen niet kennen, is het moeilijk die te verwerken in de lessen, bijvoorbeeld in het kader van burgerschap. Als er veel Marokkaanse leerlingen op een school zitten en daarnaast ook leerlingen met een andere culturele achtergrond (zoals Turken, Nederlanders en Surinamers), en de leraar wil deze leerlingen bekend maken met de Marokkaanse cultuur, dan is het verstandig dat de docent hier iets van af weet. Daarnaast helpt

het de docenten om de Marokkaanse leerlingen te begrijpen en te adequaat te benaderen om zo goede begeleiding te kunnen bieden.

Op het Delta College in Utrecht zijn docenten actief om inzicht te verwerven de (culturele) achtergrond van hun leerlingen (zie bijlage 8). Ook de Christelijke Scholengemeenschap Het Streek uit Ede investeert in het beter begrijpen van de culturele achtergrond van zijn leerlingen (zie bijlage 4).

Voorbeeld

Delta College naar Marokko

Veel leerlingen op het christelijke vmbo Delta College hebben een andere achtergrond dan de meeste van hun docenten. Docenten van de school zijn daarom meegegaan met een reis naar Marokko, die door de gemeente is georganiseerd. De delegatie heeft basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs bezocht. Ook heeft men met de plaatselijke bevolking gesproken. Voor vertrek heeft het Delta College aan enkele Marokkaanse ouders van leerlingen toestemming gevraagd, om hun familie in Marokko op te zoeken. Zij hadden hier doorgaans geen bezwaar tegen en vonden het juist erg leuk dat de school op deze manier interesse in en zorg voor de leerlingen toonde.

Teamleider Kellaert: "Zo'n reis is dus niet enkel goed voor het begrip van de Marokkaanse cultuur, maar ook voor de verhouding met de ouders van onze leerlingen." Het culturele aspect is wel heel belangrijk gebleken: "Marokkanen die in Nederland wonen zijn veel behoudender dan Marokkanen in Marokko. Het beeld dat bestaat van de ouders van onze leerlingen is dat ze wel westers zullen zijn omdat ze al geruime tijd in Nederland wonen (doorgaans zijn ze van de derde of vierde generatie). Dat is absoluut niet waar. De meeste ouders spreken slecht Nederlands en de moeders van onze leerlingen zijn vaak van de eerste generatie, omdat zij voor het huwelijk uit Marokko zijn gekomen. Daarnaast zijn veel ouders analfabeet". Kellaert wijst er echter nadrukkelijk op dat de autochtone ouders van de leerlingen van het Delta College in een weinig andere positie verkeren: "Daar wordt plat Utrechts gepraat thuis. Dat is ook niet goed voor de ontwikkeling van de taalvaardigheid. En zij worden thuis ook niet geconfronteerd met een krant, het journaal, of een museum."

Het Streek en Marokkaanse jongerenwerkers

De locatie Amsterdamse weg van de scholengemeenschap Het Streek uit Ede, heeft twee jongerenwerkers van de stichting Welstede de school ingehaald. De ene jongerenwerker is Marokkaans, de andere is gespecialiseerd in de Marokkaanse cultuur. De jongerenwerkers begeleiden met name Marokkaanse jongeren op individuele basis. Daarnaast zullen de mentoren van de locatie vanaf het schooljaar 2007-2008 door de jongerenwerkers geschoold worden in de Marokkaanse straattaal. "Marokkaanse jongens hebben de neiging fel te reageren op commentaar van leerkrachten of op medeleerlingen. Veel leerkrachten vinden het moeilijk om hiermee om te

gaan. Het kan zijn dat we daardoor niet op de juiste manier reageren, waardoor we hun stemming nog feller maken. Dat willen we niet.”

Investeren in contacten met andere scholen

In het basisonderwijs is voor contacten tussen scholen die (te) wit of (te) zwart zijn het concept ‘vriendschapsscholen’ ontwikkeld. Door activiteiten samen te doen en door ervaringen uit te wisselen, kunnen de leerlingen van de bevriende scholen op die manier toch in contact komen met andere etnische en sociale groepen in hun stad. Groepen die vaak niet in de buurt wonen waar de school staat, dus die ook niet op een school zitten die een goede afspiegeling vormt van die buurt. Gelet op de sterke segregatie in het voortgezet onderwijs, lijken vriendschapsscholen een goed model om ook daar uit te proberen. Een valkuil die daarbij vermeden moet worden, is dat het blijft bij incidentele en oppervlakkige contacten en activiteiten. Gestreefd moet worden naar contacten die duurzaam en betekenisvol zijn (zoals de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling het noemde in het sterke advies ‘Niet langer met de ruggen naar elkaar’ uit 2005).

Voorbeeld

Den Haag

De gemeente Den Haag stimuleert, dat klassen van heel verschillend samengestelde scholen voor voortgezet onderwijs op dezelfde plek op werkweek gaan. Daar kunnen ze een aantal activiteiten gezamenlijk uitvoeren en zo elkaar leren kennen. De scholen zelf kunnen in het verlengde daarvan vervolgvacatures plannen.

Analyse, succesfactoren en conclusies rond perspectief 4

Welke activiteiten van welke actoren maken nu, dat het de moeite loont dit perspectief uit te proberen? Welke factoren dragen bij aan het relatieve succes?

Het bevorderen van integratie is van groot belang. In het voortgezet onderwijs zien we de activiteiten die daarop zijn gericht vooral in de vorm van:

- aandacht voor burgerschap,
- kennis van en begrip voor de (culturele) achtergrond van leerlingen,
- contacten met andere scholen (met een andere etnische en sociale samenstelling).

Deze vormen liggen in elkaars verlengde en hebben te maken met het toerusten van jongeren om actief te kunnen participeren in de multiculturele samenleving die Nederland is. Dat blijkt ook de nodige deskundigheid en belangstelling te vragen van de docenten – met andere woorden ook de professionals in het voortgezet onderwijs moeten hiervoor zijn toegerust (of nader worden toegerust). Behalve om pedagogische en didactische competenties, gaat het dan ook om iets veel

persoonlijkers: je moet wel van de jongeren op je school houden (zoals ROC directeur Krikke het noemt).

Samenvattend gaat het bij bovenstaande activiteiten om de volgende succesfactoren:

- Competente professionals die van de jongeren houden;
- Ruimte (tijd, geld, enthousiasme) voor werken aan burgerschap, aan multiculturele competenties en aan duurzame en betekenisvolle contacten tussen verschillende etnische en sociale groepen (van binnen school en daarbuiten).

7 Conclusies en aanbevelingen

Dit verkennende onderzoek is gericht op het zoeken en analyseren van voorbeelden van activiteiten om segregatie in het voortgezet onderwijs tegen te gaan en integratie te bevorderen. Bij het zoeken zijn de netten breed uitgeslagen en is er een bescheiden vangst gedaan. Sommigen zullen zeggen dat die vangst teleurstellend is, anderen dat je gezien de huidige situatie niet meer had kunnen verwachten. Hoe die beoordeling ook uitvalt, hier is voor het eerst in kaart gebracht wat er in het voortgezet onderwijs op dit terrein gebeurt.⁷

De bescheiden vangst aan (deels al bekende) voorbeelden is onderzocht. Vaak kon niet goed worden vastgesteld wat de precieze effecten waren van een activiteit. Helpt het invoeren van een kunstprofiel of het aanbieden van sportklassen bijvoorbeeld om de schoolpopulatie meer gemengd te maken? Sommige schoolleiders vermoeden van wel, maar onderzoek daarnaar is nog niet gedaan. Dergelijk onderzoek was niet de opdracht van dit rapport, maar er is grote behoefte aan. Daarbij dient niet alleen naar de korte termijn effecten te worden gekeken, maar ook naar inbedding van activiteiten om langere termijn effecten te kunnen bepalen. Het voorbeeld van de collegiale consultatie laat zien wat er kan gebeuren wanneer die inbedding ontbreekt: dan stopt een activiteit wanneer sleutelfiguren weggaan, subsidie ophoudt en geen nieuwe fondsen worden aangeboord ondanks het enthousiasme van een aantal deelnemers.

De geïnventariseerde kansrijke activiteiten die worden uitgevoerd in het voortgezet onderwijs, zijn gebundeld in enkele perspectieven. De vier perspectieven die wij onderscheiden, bieden de actoren in het veld een eerste oriëntatie op activiteiten die men kan kiezen. Uit onze contacten tijdens het onderzoek is gebleken, dat er een behoefte bestaat aan richtinggevende informatie. Waar gemeenten, schoolbesturen en scholen iets willen ondernemen, daar willen zij ook weten welke acties kansrijk en perspectiefrijk zijn. En datzelfde kan gelden voor ouders en leerlingen.

7.1 Samenvatting en conclusies

Uit de probleembeschrijving en de opdrachtformulering vloeien vijf onderzoeksvragen voort. Die kunnen hier samenvattend worden beantwoord. Wel met de aantekening, dat de nadruk in ons verkennende onderzoek op de vragen 1 en 2 heeft gelegen.

1. Welke middelen kunnen worden ingezet om etnische segregatie in het voortgezet onderwijs aan te pakken?

Als eerste moeten genoemd worden: middelen die het structurele kader van maatschappelijke segregatie en algemene selectieprocessen in het onderwijs als aangrijpingspunt hebben (zie het antwoord op vraag 2). Die bevinden zich op macro niveau van het maatschappelijk systeem. Maar: die middelen waren geen onderwerp van dit verkennende onderzoek. De middelen die wel onderwerp waren van het onderzoek, bevinden zich op meso en micro niveau van het systeem.

⁷ Van een lopend onderzoek bij het CPS zijn nog geen resultaten openbaar.

Op meso niveau richten de middelen zich op wat scholen, schoolbesturen en overheden kunnen doen (als onderdelen in het systeem). Die middelen (zoals convenanten en profilering) passen vooral in de eerste twee perspectieven die wij hebben onderscheiden:

- Perspectief 1 Afspraken van gemeenten en schoolbesturen over toelatingsbeleid en schoolgrootte, om leerling-stromen te beïnvloeden, bijvoorbeeld via
- Regionale intentieverklaringen of lokale convenanten.
- Perspectief 2 Acties van individuele scholen om verschillende groepen leerlingen te werven (etnische groepen, vmbo-havo-vwo leerlingen), bijvoorbeeld via
- *Public relations*
 - Profilering als school met aandacht voor sport, kunst en cultuur, techniek en/of bèta vakken .

Ondersteunend daarbij is een derde perspectief (dat behalve op het meso niveau van scholen ook op het micro niveau van professionals speelt):

- Perspectief 3 Uitwisseling van ervaringen en collegiale consultatie tussen professionals (schoolleiders, docenten) van verschillende scholen
- Collegiale consultatie en andere vormen van uitwisseling van ervaringen door professionals.

2. Welke middelen kunnen worden ingezet om integratie in het voortgezet onderwijs te bevorderen?

De integratiebevorderende middelen die kunnen worden ingezet, hebben voornamelijk betrekking op activiteiten binnen de klas en de school (op het micro niveau van leerlingen en onderwijsprofessionals). Maar ook op uitwisselingen van vooral leerlingen tussen scholen (op het meso niveau). Die vormen samen het vierde perspectief:

- Perspectief 4 Bevorderen van integratie, bijvoorbeeld via
- Bevorderen van burgerschap
 - Kennis van en begrip voor culturele achtergronden van leerlingen
 - Investeren in contacten met andere scholen, bijvoorbeeld als vriendschapsscholen.

3. Wat is het effect van deze middelen om etnische segregatie aan te pakken en integratie te bevorderen? Wat zijn succes- en faalfactoren?

Kennis van de effecten van de genoemde middelen is uiterst beperkt, omdat er nauwelijks (evaluatie)onderzoek naar is gedaan. Vandaar, dat beter gesproken kan worden over perspectiefrijke of beloftevolle middelen. Die zijn hier verkend en geclusterd in vier perspectieven. Bij gebrek aan evaluatieonderzoek kan de effectiviteit van die perspectieven hieronder alleen worden ingeschat. Dat is een '*educated guess*', die wij toelichten.

Daarnaast wordt ook ingegaan op de factoren, die ook als voorwaarden voor succes of effect gezien kunnen worden. Dat blijken factoren te zijn, die bekend zijn uit onderzoek naar veranderingsprocessen in het onderwijs en andere sectoren. Met andere woorden: onderbouwd kan worden waarom die factoren van belang zijn.

perspectief	schatting mogelijk effect	reden inschatting	factoren of voorwaarden voor effect
1 bestuurlijke afspraken	hoog	overeenstemming voornaamste bestuurlijke actoren	<ul style="list-style-type: none"> • Betrokkenheid bestuurlijke actoren • Bereidheid gemeenschappelijke belang te zoeken en afspraken na te komen • Betrekken scholen, die zelf de noodzaak tot afspraken moeten zien • Communicatie met ouders en leerlingen, die de schoolkeuze maken • Open communicatie tussen alle betrokken actoren
2 werving	laag	onduidelijk of zo'n generiek middel op dit specifieke doel kan werken	<ul style="list-style-type: none"> • Doelgerichtheid van het middel (hoe werf je) • Doelgroepen scherp in beeld (op wie richt je de werving precies)
3 uitwisseling van ervaringen	redelijk hoog	actieve deelnemers kunnen er van leren	<ul style="list-style-type: none"> • Inbedding en draagvlak • Overdracht naar collega's ('de rest van de school') • Continuïteit in mensen en geld • Coördinatie en coaching
4 werken aan integratie	redelijk hoog	actieve deelnemers kunnen er van leren	<ul style="list-style-type: none"> • Structuur en continuïteit activiteiten • Duurzaam en betekenisvol contact • Competentie en betrokkenheid grote groep docenten ('de rest van de school') • Enthousiasme leerlingen • De school als geschikte plaats voor functionele identificatie

4. *Waarom is etnische segregatie in het voortgezet onderwijs een probleem?*

Onder meer de Onderwijsraad en de WRR hebben deze vraag al eerder helder weten te beantwoorden. Onderwijssegregatie is een probleem, omdat scholen jongeren moeten voorbereiden en toerusten voor participatie in de samenleving. Participatie houdt ook in: kunnen samen werken en samen leven met de verschillende etnische en sociale groepen in die maatschappij. Om daarop voorbereid te kunnen worden, moeten die groepen dus ook zoveel mogelijk op eenzelfde school te vinden zijn.

Juist op school kunnen jongeren van verschillende groepen elkaar leren kennen en begrijpen. Daar kunnen ze ook leren werken aan wat het is om burgers van een gemeenschap te zijn -- de school is immer ook een gemeenschap. En zo kunnen jongeren op school ervaren hoe functionele identificatie kan werken. De WRR heeft laten zien, dat een school voldoet aan alle eisen, die er aan omstandigheden voor effectieve functionele identificatie worden gesteld (Pettigrew, 1998). Daar kan veel beter gebruik van worden gemaakt.

Etnische segregatie is bovendien niet alleen een probleem in het onderwijs, het is een maatschappelijk probleem. Dat maakt de urgentie om er iets aan te doen alleen maar groter.

5. Wat zijn de oorzaken van etnische segregatie in het voortgezet onderwijs?

De voornaamste vorm van segregatie is die tussen vmbo en havo/vwo en die heeft vooral te maken met segregatie in de maatschappij: wanneer je kijkt naar de sociaal-economische stratificatie in Nederland, dan zijn etnische groepen oververtegenwoordigd in de onderste lagen. Die maatschappelijke segregatie wordt weerspiegeld in het onderwijs: etnische groepen zijn ook oververtegenwoordigd in het vmbo. (Daarmee wordt bevestigd, dat opleiding en inkomen van ouders nog steeds de beste macro voorspeller is van schoolresultaten van hun kinderen.) De structuur van het voortgezet onderwijs werkt bovendien niet altijd mee om individuele leerlingen de kans te bieden daaraan te ontsnappen, met name door de internationaal gezien vroege keuze voor een schooltype en beperkte doorstroommogelijkheden van vmbo naar havo. Binnen deze structurele kaders vergt het veel inspanning om segregatie tegen te gaan. Wanneer er niet systematisch tegen segregatie wordt gevochten, dan zal beleid van scholen (bedoeld en onbedoeld) vaak bijdragen aan het in stand houden ervan. Dat zien we ook in het proces van verwondering tot berusting, dat veel scholen doormaken wanneer de populatie 'zwarter' wordt. Met name in de grotere steden, maar niet alleen daar.

7.2 Aanbevelingen

In de inleiding van dit rapport is gewezen op twee (mogelijk samenhangende) kanten van de huidige situatie rond de segregatie in het voortgezet onderwijs: het thema staat laag op de agenda (bij gemeenten, schoolbesturen, scholen en de branche organisatie) en men ziet geen concrete handelingsperspectieven om die segregatie aan te pakken en integratie te bevorderen. De resultaten van het hier gepresenteerde verkennende onderzoek bieden een stand van zaken van de gevraagde handelingsperspectieven. Een eerste inventarisatie, niet meer en niet minder.

Hoe kan vanuit inzicht in de huidige stand van zaken het beste verder worden gegaan?

In algemene termen:

Door de inventarisatie als beginpunt te nemen van een gerichte nadere zoektocht naar effectieve manieren om segregatie in het voortgezet onderwijs tegen te gaan en integratie daar te bevorderen.

De zoektocht kan met name langs twee wegen:

1. theoretische verdieping en analyse buitenlandse voorbeelden
2. experimenten met perspectiefrijke instrumenten.

Deze wegen kunnen tegelijkertijd worden gevolgd en dienen ook zoveel mogelijk met elkaar verbonden te worden. Dan is de kans op praktijkrelevante resultaten het grootste en kan er een grote stap vooruit worden gezet.

Uitgangspunt is, dat het complexe probleem van segregatie prioriteit vereist en langdurige, gezamenlijke actie vergt. Duurzame betrokkenheid, inzet en samenwerking van alle actoren is nodig.

Waarschijnlijk is het verstandig om voor de zoektocht een plan te laten ontwikkelen, in samenspraak met het veld. Hieronder wordt al wel aangegeven welke zaken daar onderdeel van kunnen vormen.

Zeker is het wijs, om bij het opstellen en vooral uitvoeren van het plan rekening te houden met wat we weten uit onderzoek over het belang van bepaalde succes/faal factoren.

Ad 1 theoretische verdieping en analyse buitenlandse voorbeelden

Om te voorkomen dat we in Nederland het wiel opnieuw gaan uitvinden, is het verstandig om na te gaan hoe in enkele landen met een vergelijkbare situatie aan segregatie en integratie in het voortgezet onderwijs wordt gewerkt.

Evaluaties van goede praktijkvoorbeelden kunnen inspirerend werken voor de praktijk, maar zeker ook voor de noodzakelijke theoretische verdieping. Waarom werkt iets, voor wie en waarom? Met antwoorden op dergelijke vragen is een wereld te winnen. Dat levert wetenschappelijke, verklarende theorieën op als het goed is.

Daarnaast is het goed om oog te hebben voor de 'praktijktheorie' van professionals in bestuur, beleid en uitvoering (zeker ook op scholen). Hoe is hun definitie van de situatie, hoe denken zij over doelen en middelen, welke normatieve en mogelijk belemmerende opvattingen hebben zij?

Ad 2 experimenten met perspectiefrijke instrumenten

Het verkennende onderzoek heeft een aantal instrumenten in beeld gebracht die perspectiefrijk zijn als het gaat om het bestrijden van segregatie en het bevorderen van integratie in het voortgezet onderwijs.

Een belangrijke volgende stap is nu, om die instrumenten gericht in te zetten in omstandigheden met oog voor succes- en faalfactoren alsmede voor eigenaarschap en toerusting bij de direct betrokkenen. Nieuw daarbij is, dat die inzet wordt gemonitord en geëvalueerd. Aan te bevelen is daarnaast, om de eisen van Pettigrew (1998) te gebruiken als richtsnoer.

Ook andere instrumenten kunnen worden uitgetoetst, wanneer aannemelijk is dat zij effect kunnen hebben in de strijd tegen segregatie en bij het bevorderen van integratie; en ook die instrumenten worden dan geëvalueerd etc. Dit onderzoek was gericht op de rol van scholen, maar de experimenten kunnen zich mede gaan richten op de rol van andere actoren, met name gemeenten, schoolbesturen, leerlingen en ouders.

Waar mogelijk wordt bij de (andere) instrumenten aangesloten bij ontwikkelingen in het veld, bijvoorbeeld door de maatschappelijke stages mede te richten op contacten tussen leerlingen met diverse achtergronden.

De resultaten van alle experimenten worden in bruikbare vorm overgedragen aan de verschillende doelgroepen in het veld. (Het Kenniscentrum Gemengde Scholen kan daarbij vanzelfsprekend een rol spelen gelet op de taakomschrijving en doelstellingen).

Daarnaast wordt gericht gewerkt aan agendavorming (bij overheden; schoolbesturen, VO-Raad en scholen; leerlingen en ouders; politiek). Bovendien wordt ook netwerkvorming en uitwisseling van ervaringen gestimuleerd (vgl. het eerdere Platform Kleurrijke Scholen).

Zo ontstaat een stimuleringspakket waaraan alle belangrijke actoren bijdragen.

Bij de organisatie daarvan zijn onder meer de volgende punten van belang:

- Flexibele en slagvaardige coördinatoren
- Betrokkenheid van alle belangrijke actoren
- Stimuleringsbudget en afspraken over cofinanciering
- Brede communicatie strategie.

Gesprekspartners

Andel, Ad van	- Directeur Christelijk College Zeist te Zeist
Arenthals, Hendrik Jan van	- Rector Scheldemonde te Vlissingen
Azzougarh, Mohammed	- Gemeente Dordrecht
Bouman, Roëlle	- Gemeente Ede
Coffeng, Petra	- Gemeente Amsterdam
Couwenberg, Jan	- Rector Gerrit Rietveld College te Utrecht
Gils, Liesbeth van	- Directeur Caland Lyceum te Amsterdam
Gnodde, Hannie	- Teamleider onderbouw bbl/kbl en kbl/tl Het Streek te Ede
Gramberg, Peter	- Onderwijsraad
Hofstede, Trudi	- Gemeente Rotterdam
Janzen, Peter	- Conrector Hervormd Lyceum West te Amsterdam
Kasem, Ila	- Van de Bunt advies
Kellaert, Ben	- Teamleider onderbouw Delta College te Utrecht
Kromhout, Kees	- Vestigingsdirecteur Via Melanchthon, voorheen Christelijk College Henegouwen te Rotterdam
Leenders, Remon	- VO Raad (heeft oproep geplaatst in VO Flits en op de website van de VO Raad)
Naaijken, Emmanuel	- Brabants Dagblad (reageerde op oproep in VO Flits en stuurde krantenartikelen over situatie op twee vo-scholen in Brabant: Frederik Hendrik College in Den Bosch en Paulus Lyceum in Tilburg)
Nagel, Adriaan	- Voormalig voorzitter van de werkgroep Collegiale Consultatie van het Landelijk Platform Kleurrijke Scholen, nu werkzaam voor Willibrord Stichting
Neijts, Carla	- Rector Hervormd Lyceum West te Amsterdam
Satink, Bertus	- Directeur afdeling VMBO OSG Erasmus te Almelo
Schuurman, Karin	- Gemeente Zaanstad (zij heeft mail rondgestuurd naar alle schooldirecties)
Strijbos, Rob	- Gemeente Utrecht
Tilman, Hans	- Gemeente Eindhoven

Naar alle ambtenaren uit het Forum onderzoek 'Gemeenten in actie tegen segregatie in het basisonderwijs' is een email gestuurd met de vraag wat in hun gemeente gebeurt rond de aanpak van segregatie en de bevordering van integratie in het voortgezet onderwijs.

Bronnen

Babeliowsky, M. en R. den Boer (2007), *Voortgezet onderwijs in Beeld. De leerlingen en hun resultaten in het Amsterdamse vo, schooljaar 2005/2006*. Amsterdam: Babeliowsky Onderwijsonderzoek, in opdracht van Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling Amsterdam.

Bakker, J. e.a. (2007), *De houding jegens klasgenoten: etnisch gekleurd? Een onderzoek naar factoren van invloed op de attitude van basisschoolleerlingen jegens klasgenoten van verschillende etnische herkomst*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen

Broeke, ten, L. en W. Bosveld (2004), *Schoolkeuzemotieven. Onderzoek naar het schoolkeuzeproces van Amsterdamse ouders*. Amsterdam: Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling.

Brok, den, P. e.a. (2006 a), *Casus Niels Stensen College*. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Lectoraat Lesgeven in de Multiculturele School.

Brok, den, P. e.a. (2006 b), *Casus Thorbecke*. Utrecht: Hogeschool Utrecht, Lectoraat Lesgeven in de Multiculturele School.

Chan, C. e.a. (2006), *De positie van allochtone leerlingen bij de overstap van basis- naar voortgezet onderwijs*. Amsterdam: Van de Bunt, in opdracht van Adviesraad Diversiteit en Integratie.

Gemeente Utrecht (2002), *Verslag Domino? Conferentie; zwart-wit denken bij het maken van schoolkeuzes*. Utrecht; schoolbesturen CVO, BCVO, STIVKO en Gemeente Utrecht.

Idema, H. e.a. (2006), *Verbondenheid in verscheidenheid. Een beschrijving van acht scholen*. Amsterdam: Van de Bunt, in opdracht van Onderwijsraad.

Karsten, S. e.a. (2003), *Onderwijssegregatie in Amsterdam. Hoe staat het ervoor en wat willen en kunnen we eraan doen?* Amsterdam: SCO Kohnstamm Instituut.

Olthof, A. en K. Laarveld (2003), *Kleurrijke scholen voor voortgezet onderwijs*. In: *Meso Focus 52*. Alphen aan de Rijn: Kluwer.

Onderwijsraad (2005), *Bakens voor spreiding en integratie. Mogelijkheden en grenzen van spreidingsbeleid in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2006), *De verbindende schoolcultuur. Hoe kan een gezamenlijke schoolcultuur verschillen overbruggen?* Den Haag: Onderwijsraad.

Onderwijsraad (2007), *Onderwijs en sociale samenhang: de stand van zaken. Kennis en beleidsvorming over onderwijs en sociale samenhang*. Den Haag: Onderwijsraad.

Paulle, B. (...), *Voorbij de oude debatten: Een voorstel voor 'economische' desegregatie van het onderwijs*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

Pettigrew, T.F. (1998), *Intergroup contact theory*. *Annual Review of Psychology*. 49 (1), 65-85.

Radstake, H. e.a. (2007), *Spanningsvolle situaties in etnisch-heterogene klassen: ervaringen van leerlingen*. In: *Pedagogische Studiën*, nr. 84, pp. 117-131.

Rutten, S. en D. Peters (2005), *Spreiden is geen kinderspel. Een analyse van succes- en faalfactoren in gemeentelijk beleid betreffende etnische segregatie in het onderwijs*. In: Onderwijsraad (2005), *Spreidingsmaatregelen onder de loep*, Den Haag: Onderwijsraad.

VO Raad (2007), *Zoektocht naar effectief criterium in strijd tegen etnische segregatie*. In: *Flits*, nr. 18, jrg. 10.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007), *Identificatie met Nederland*. Den Haag: WRR.